

Bảo tồn và phát huy giá trị bản sắc văn hóa tộc người gắn với phát triển du lịch cộng đồng

□ HỒ THỊ HIỀN*

*T*rong mấy năm trở lại đây, du lịch cộng đồng xuất hiện ở Nghệ An và ngày càng gây được sự chú ý của nhiều người với sự truyền thông liên tục đưa tin cũng như hàng loạt các dự án xây dựng và phát triển các điểm du lịch cộng đồng ở nhiều địa phương khác nhau.

Không chỉ các huyện miền núi mà nhiều huyện ở miền xuôi cũng xây dựng những điểm du lịch cộng đồng dựa trên các thế mạnh đặc trưng của mình. Định hướng phát triển du lịch cộng đồng ở nhiều địa phương, đặc biệt là ở miền núi, nơi có nhiều đồng bào dân tộc sinh sống, văn hóa tộc người đa dạng, và có cả các thắng cảnh

* TS - Trường Đại học Kinh tế Nghệ An

Thi làm bánh sừng trâu trong Lễ hội đền Chín Gian ở Quế Phong

thiên nhiên tươi đẹp. Tuy nhiên, nói đến du lịch cộng đồng, là phải nhấn mạnh đến bản sắc văn hóa tộc người, bản sắc văn hóa cộng đồng. Văn hóa tộc người là cơ sở nền tảng, là động lực hấp dẫn nhất để hình thành và phát triển loại hình du lịch cộng đồng. Nhưng ở chiều ngược lại, sự phát triển của du lịch cộng đồng có tác động hai mặt trở lại bản sắc văn hóa tộc người. Một mặt nó tạo ra cơ hội để phát huy các giá trị của bản sắc văn hóa tộc người vào phát triển kinh tế, góp phần xóa đói giảm nghèo, cải thiện đời sống và tăng thu nhập cho người dân. Từ hiệu quả kinh tế, du lịch cộng đồng cũng góp phần làm cho người dân có điều kiện để đầu tư tái sản sinh, khôi phục lại nhiều nét đặc sắc trong văn hóa truyền thống và đưa các giá trị văn hóa truyền thống quảng bá sâu rộng hơn đến nhiều cộng đồng khác. Mặt khác, sự phát triển của du lịch cộng đồng cũng làm cho quá trình giao lưu, tiếp xúc văn hóa trở nên mạnh mẽ hơn, làm cho nền văn hóa truyền thống của các tộc người bị biến đổi nhanh chóng hơn. Nó đặt văn hóa tộc người trước nguy cơ bị biến đổi, mai một thậm chí là mất mát nếu như chủ thể không có đủ bản lĩnh, không có đủ điều kiện để gìn giữ, bảo tồn bản sắc văn hóa tộc người của mình. Vậy nên, để góp phần vào việc nhìn nhận rõ hơn về

tiềm năng, cơ hội, hệ quả cũng như thách thức trong quá trình xây dựng và phát triển du lịch cộng đồng ở Nghệ An, bài viết này muốn tập trung phân tích mối quan hệ giữa văn hóa tộc người và du lịch cộng đồng qua việc khảo sát một số điểm du lịch cộng đồng ở các huyện miền núi.

1. Văn hóa tộc người là nguồn lực quan trọng để phát

triển du lịch cộng đồng

Phát triển du lịch cộng đồng là một định hướng không phải không có lý do khi mà ở nhiều địa phương trong nước đã chứng minh đó là hướng đi khả dĩ, nhất là trong quá trình hội nhập và ngành du lịch đang ngày càng phát triển mạnh mẽ. Nhiều địa phương ở miền núi phía Bắc Việt Nam đã tiến hành xây dựng và phát triển du lịch cộng đồng từ những năm đầu của thế kỷ XXI. Có thể kể đến các địa phương ở các tỉnh như Lào Cai, Lai Châu, Sơn La, Hòa Bình, Điện Biên... Ở những địa phương mà du lịch cộng đồng phát triển nhiều năm thì nguồn thu nhập từ các hoạt động này đã chiếm tỷ trọng lớn và giữ vai trò quan trọng đối với cuộc sống người dân. Đặc trưng của những điểm mà du lịch cộng đồng phát triển mạnh mẽ chính là những địa phương còn lưu giữ được nhiều nét văn hóa truyền thống tộc người. Nhiều dân tộc đã tham gia vào quá trình phát triển du lịch cộng đồng như người Thái, người Mường, người Tày, người Nùng, người Dao, người Mông, người Giáy... Các điểm được lựa chọn làm điểm du lịch cộng đồng thường phải có một số yêu cầu quan trọng: gắn liền với một tộc người cụ thể, còn giữ được cơ sở vật chất văn hóa truyền thống như

hệ thống nhà cửa, làng bản, trang phục còn khá nguyên vẹn, còn lưu giữ được nhiều hoạt động văn hóa cộng đồng như lễ hội, nghệ thuật biểu diễn, trò chơi dân gian, nghi lễ vòng đời có hệ thống ẩm thực đặc sắc,... và có các thắng cảnh tự nhiên đẹp để du khách có thể đi tham quan. Đặc trưng của du lịch cộng đồng chính là tạo điều kiện để khách du lịch được trải nghiệm, hưởng thụ các nét văn hóa truyền thống tộc người. Du khách có thể cùng ở lại với người dân bản địa, tham gia vào các hoạt động văn hóa, sản xuất cũng như hưởng thụ các sản phẩm văn hóa của người dân. Để rồi qua đó, khách du lịch hiểu thêm về cuộc sống của người dân bản địa và cũng để văn hóa tộc người được quảng bá qua chính các du khách đã đến.

Ở Nghệ An, du lịch cộng đồng được biết đến trong khoảng gần một thập kỷ lại nay. Ban đầu là những doanh nghiệp du lịch qua các tour đi đến các địa phương khác đã quan tâm đến loại hình này. Tuy nhiên, du lịch cộng đồng chỉ được quan tâm và xây dựng thành các điểm để đón khách khi có các dự án đầu tư và hỗ trợ. Tính đến nay, sau hơn một thập kỷ đưa vào khai thác để phát triển, toàn tỉnh đã hình thành một hệ thống với vài chục điểm du lịch cộng đồng ở nhiều huyện khác nhau, tập trung chủ yếu ở miền núi. Huyện Con Cuông có các điểm: bản Nưa (xã Yên Khê), bản Thái Sơn 1, bản Thái Sơn 2, bản Xiêng, bản Búng, bản Cò Phạt (xã Môn Sơn), bản Yên Thành (xã Lục Dạ), bản Khe Rạn (xã Bồng Khê)... Huyện Tương Dương có bản Chấn, bản Mác, bản Lau (xã Thạch Giám), bản Xoóng Con (xã Lưu Kiên), bản Phòng (xã Tam Hợp), bản Huồi Tố 1, bản Huồi Tố 2 (xã Mai Sơn), bản Quang Phúc (xã Tam Đình)... Huyện Kỳ Sơn có bản Na (xã Hữu Lập), bản Xiêng Tắm, bản Yên Hòa (xã Mỹ Lý)... Huyện Quế Phong có bản Na Sái (xã Hạnh Dịch), bản Đan 1, bản Đan 2 (xã Tiên Phong), bản Cò Nong (xã Mường Nọc), bản Cọ Muông (xã Châu Kim)... Huyện Quỳnh Châu có bản Hoa Tiến 1, bản Hoa Tiến 2 (xã Châu Tiến)... Miền núi Nghệ An không chỉ có

nhiều thắng cảnh tự nhiên đẹp, hùng vĩ, nhiều di tích lịch sử văn hóa, mà còn là nơi lưu giữ được nhiều nét đặc sắc về văn hóa tộc người. So với nhiều vùng khác, sự phát triển của kinh tế thị trường ở miền núi Nghệ An còn chậm nên văn hóa dù có biến đổi nhưng chưa mạnh mẽ, nhiều cộng đồng vẫn giữ được những nét văn hóa truyền thống của dân tộc mình. Đó chính là cơ sở để người ta lựa chọn xây dựng và phát triển du lịch cộng đồng.

2. Du lịch cộng đồng góp phần bảo tồn và phát huy giá trị bản sắc văn hóa tộc người

Có thể nói rằng, nếu phân tích về tính hiệu quả kinh tế của hoạt động du lịch cộng đồng ở vùng dân tộc thiểu số có thể chưa cao khi nguồn thu nhập đưa lại cho người dân từ hoạt động này còn rất hạn chế. Tuy nhiên, ở góc độ khác, hoạt động du lịch cộng đồng đã mang lại những tác động tích cực cho việc bảo tồn và phát huy các giá trị văn hóa truyền thống của các tộc người dân tộc thiểu số. Văn hóa truyền thống của người dân tộc thiểu số vốn đang biến đổi nhanh chóng, nhiều yếu tố văn hóa bị mai một, mất mát. Các giá trị văn hóa bị đứt quãng giữa hai thế hệ già và trẻ khác nhau. Trong khi người già với hệ giá trị truyền thống đang mong muốn gìn giữ những nét văn hóa cũ của mình và cũng mong lớp trẻ tiếp nối các giá trị truyền thống vốn là nét đặc trưng của dân tộc; thì những người trẻ lại chạy theo các giá trị văn hóa hiện đại tiếp nhận từ người xuôi lên. Có nhiều nguyên nhân làm nên sự đứt quãng hệ giá trị đó, trong đó có sự tác động quan trọng của đời sống kinh tế. Giới trẻ không tiếp nối các giá trị truyền thống vì nó không mang lại giá trị kinh tế cho họ. Tuy nhiên, khi du lịch cộng đồng xuất hiện, nhiều người đã nhận ra rằng các giá trị văn hóa truyền thống cũng là một nguồn vốn để có thể phát triển kinh tế được. Do vậy, vẫn còn cơ hội để bảo tồn và phát huy văn hóa truyền thống qua các hoạt động du lịch.

Để phát triển du lịch cộng đồng, những người tham gia phải khôi phục và phát huy nhiều nét giá trị văn hóa truyền thống tộc người nhằm phục vụ khách tham quan. Trước hết, đó là những món ăn truyền thống của các cộng đồng dân tộc thiểu số. Khách du lịch lên đây đều có nhu cầu thưởng thức đặc sản của ẩm thực địa phương. Những người làm du lịch không chỉ tìm các nguyên liệu để làm các món ăn truyền thống mà còn phải đi học hỏi những người lớn tuổi để có những cách thức, công thức chế biến các món ăn theo cách truyền thống, nhằm tạo ra sự hấp dẫn cho du khách. Chính vì vậy mà nhiều món ăn, tưởng chừng như sẽ bị mất mát thì nay được hồi sinh mạnh mẽ, và cũng tạo ra sức hút cho nhiều người học cách chế biến. Bên cạnh ẩm thực là các hoạt động biểu diễn văn nghệ. Để phục vụ du khách, người dân đã phải tập luyện và biểu diễn các bài múa, bài hát truyền thống. Đây là hoạt động được nhiều người tham gia và nhiều du khách đón nhận. Nhiều nghệ thuật trình diễn dân gian của người dân tộc thiểu số lâu nay ít được quan tâm thì nay được trỗi dậy, không chỉ những người lớn tuổi mà một bộ phận lớp trẻ cũng háng hái tham gia. Cùng với các tiết mục văn nghệ cổ truyền là các trang phục truyền thống, nhiều công cụ, nhạc cụ truyền thống phục vụ biểu diễn văn nghệ cũng được tái tạo và sử dụng. Trong mấy năm gần đây, ở nhiều địa phương vùng dân tộc thiểu số đã thành lập và khôi phục được nhiều nhóm tổ văn nghệ để phục vụ hoạt động du lịch cộng đồng. Đó là các câu lạc bộ dân ca, dân vũ, các tổ hợp tác sản xuất thủ công nghiệp. Những điều đó chứng tỏ, hoạt động du lịch cộng đồng đã thổi một luồng gió mới vào việc bảo tồn và phát huy các giá trị văn hóa truyền thống của người dân tộc thiểu số. Nhiều nét văn hóa truyền thống được khôi phục và phát huy, vừa để phục vụ phát triển du lịch, vừa cũng để đáp ứng nhu cầu tâm lý của người dân. Nó góp phần hàn gắn vết đứt quãng về giá trị văn hóa của các thế hệ khác nhau.

3. Du lịch cộng đồng làm biến đổi bản sắc văn hóa tộc người

Khách quan mà nói, hoạt động kinh tế nào, dù muốn hay không cũng luôn có những tác động đa chiều đến các nền văn hóa tộc người. Du lịch cộng đồng cũng không ngoại lệ, trái lại, nó còn thể hiện khá rõ ràng. Bên cạnh góp phần bảo tồn, khôi phục và phát huy một số giá trị văn hóa truyền thống thì du lịch cộng đồng cũng có tác động trái chiều là làm cho sự biến đổi văn hóa của các cộng đồng dân tộc thiểu số thêm phần mạnh mẽ hơn. Du lịch cộng đồng là hoạt động kinh tế gắn liền với sự tiếp xúc văn hóa. Du lịch cộng đồng càng phát triển, số lượng khách đến với bản làng, với cộng đồng càng nhiều hơn thì sự tiếp xúc văn hóa càng mạnh hơn. Qua quá trình tiếp xúc, nhiều yếu tố văn hóa truyền thống cũng bị biến đổi. Và đó gần như là điều không thể tránh khỏi của mọi quá trình tiếp xúc văn hóa. Trước hết, du lịch cộng đồng làm cho không gian văn hóa cũng bị biến đổi. Bắt đầu từ không gian làng bản truyền thống thay đổi với sự xuất hiện của các yếu tố mới. Những con đường lớn hơn để xe có thể qua lại. Những bãi giữ xe xuất hiện chiếm một không gian khá lớn. Những không gian mới như quán cà phê, quán tạp hóa, quán bán đồ lưu niệm, nhà hàng, quán ăn uống,... vốn là những không gian chưa từng có trong xã hội truyền thống, nay xuất hiện giữa làng bản xen kẽ với những ngôi nhà sàn truyền thống. Những không gian văn hóa này một mặt phục vụ khách du lịch, nhưng mặt khác cũng là nơi để lớp trẻ gặp gỡ trao đổi. Nhưng sinh hoạt như đi uống cà phê, đi ra quán ăn nhậu bắt đầu hình thành. Cùng với làng bản, kết cấu nhà cửa cũng thay đổi. Các hộ gia đình hoạt động du lịch cộng đồng một mặt gìn giữ các ngôi nhà sàn truyền thống vốn là yếu tố quan trọng để đón khách lưu trú, nhưng mặt khác họ cũng cách tân ngôi nhà, bổ sung thêm một số yếu tố hiện đại, từ vật liệu đến kết cấu, và cả nội thất phía trong nhà với hàng loạt các trang thiết bị mới từ bình nước nóng lạnh, nhà vệ sinh tự

hoại, tủ lạnh, máy giặt...

Du lịch cộng đồng không chỉ làm biến đổi các yếu tố văn hóa vật chất, mà còn tác động mạnh đến đời sống văn hóa tinh thần của con người vùng dân tộc thiểu số. Thay đổi lớn nhất chính là tư duy về làm kinh tế, từ tư duy tự cung tự cấp sang tư duy về kinh tế thị trường. Người dân bắt đầu biết về đầu tư làm sao để thu lại hiệu quả kinh tế. Sự thay đổi tư duy cũng kéo theo các thay đổi về hoạt động văn hóa. Những tiết mục biểu diễn văn nghệ truyền thống vốn chỉ phát triển trong đời sống cộng đồng, nay lại được phát triển để phục vụ du khách. Và dần dần hoạt động biểu diễn nghệ thuật cũng bị sân khấu hóa một cách nhanh chóng, sao cho phù hợp với thị hiếu du khách. Nói cách khác, sự phát triển của du lịch cộng đồng đã đẩy nhanh quá trình hiện đại hóa văn hóa của các cộng đồng vùng dân tộc thiểu số. Quá trình hiện đại hóa cũng làm cho nhiều giá trị văn hóa bị sai lệch, thay đổi nhiều so với trong nền văn hóa truyền thống. Đó cũng là một hệ quả mà khi hoạch định phát triển du lịch cộng đồng cần phải tính toán đến....

4. Bảo tồn và phát huy giá trị bản sắc văn hóa tộc người gắn với phát triển du lịch cộng đồng

Du lịch cộng đồng, xét cho cùng là một loại hình kinh tế di sản, một hoạt động du lịch văn hóa gắn với việc khai thác các giá trị văn hóa cộng đồng. Vậy nên du lịch cộng đồng đúng nghĩa phải gắn với các hoạt động văn hóa cộng đồng, gắn với nhu cầu trải nghiệm, khám phá văn hóa của du khách. Nếu du khách mới chỉ đến ăn uống, xem văn nghệ rồi về thì chưa phải là du lịch cộng đồng đúng nghĩa. Vì nếu như vậy thì các giá trị văn hóa cộng đồng vẫn chưa được luân chuyển, chưa tạo ra giá trị và nhất là chưa được tương tác, truyền bá qua hoạt động của du khách. Nghệ An đang đẩy mạnh phát triển các hoạt động du lịch cộng đồng, nên cần có những nghiên cứu, những tổng kết hay

những đánh giá về tính hiệu quả của loại hình kinh tế này. Tuy nhiên cần phải hiểu đúng nghĩa về bản chất của nó để có những bước đi phù hợp. Du lịch cộng đồng là dựa trên vốn văn hóa cộng đồng và gắn với lợi ích của cộng đồng.

Du lịch cộng đồng là hoạt động kinh tế di sản, nên nó phải được xây dựng trên tầm nhìn dài hạn, bền vững, chứ không phải theo kiểu làm ăn xối, chớp giạt kiểu “được ăn cả ngã về không”. Những người tham gia vào du lịch cộng đồng cũng là những người làm văn hóa. Và khi làm tốt, thì tự nhiên các giá trị kinh tế sẽ được sản sinh theo. Còn chạy theo lợi nhuận, phục vụ nhu cầu du khách mà không gắn với bảo vệ, gìn giữ, phát huy văn hóa cộng đồng thì sẽ góp phần làm phá hỏng các giá trị văn hóa cộng đồng. Du lịch cộng đồng gắn liền với nhiều mối quan hệ khác nhau, nên cần đảm bảo sự hài hòa lợi ích giữa các bên từ các nhà quản lý, các công ty lữ hành, những hộ gia đình làm du lịch, du khách và cả cộng đồng.

Du lịch cộng đồng dựa trên nền tảng văn hóa truyền thống tộc người, nên để phát triển các hoạt động này thì cần có tầm nhìn chiến lược, có kế hoạch dài hạn và sâu rộng hơn về văn hóa. Bảo tồn và phát triển văn hóa tộc người là nền tảng lâu dài để phát triển du lịch cộng đồng. Bởi nếu văn hóa truyền thống tộc người không còn thì cũng chẳng thể phát triển du lịch cộng đồng. Bên cạnh bảo vệ nguồn vốn văn hóa tộc người thì bảo vệ môi trường tự nhiên cũng là một vấn đề quan trọng trong hoạch định du lịch cộng đồng. Ngoài trải nghiệm văn hóa thì thưởng ngoạn, ngắm cảnh thiên nhiên là một vấn đề mà du khách không thể tách rời. Vậy nên, có thể nói, hoạch định phát triển du lịch cộng đồng phải là một chiến lược phát triển toàn diện, mà những vấn đề văn hóa, xã hội và môi trường là nền tảng lâu dài, là cơ sở quan trọng để phát triển du lịch cộng đồng. □